

RADAR

Historiedidaktisk Tidsskrift

**Sæt fokus på jøde-
konspirationsteorier
i kanonpunktet om
Holocaust**

Af Rikke Alberg Peters
Februar 2023

Sæt fokus på jødekonspirationsteorier i kanonpunktet om Holocaust

Af Rikke Alberg Peters

Lektor og ph.d., HistorieLab og UCL Erhvervsakademi og
Professionshøjskole

Hvordan kan lærere gribe det nye kanonpunkt Holocaust an i historieundervisningen? Artiklen giver et bud på, hvordan arbejdet med to fremherskende jødekonspirationsteorier, som var med til at bane vejen for Holocaust, kan skærpe elevernes blik for syndebukmotiver og dehumaniserende fjendebilleder i nazisternes historiebrug.

Kanonudvalget lægger op til, at Holocaust skal integreres i det eksisterende kanonpunkt om Augustoprøret og jødeaktionen i 1943 (Børne- og Undervisningsministeriet, 2022). Formålet med denne artikel er, at introducere til endnu et aspekt af Holocaust, som lærere også kan inddrage i arbejdet med folkemordet, nemlig at undersøge den rolle jødekonspirationsteoriene spillede i mellemkrigstiden. Fordelene ved at inddrage dette element i undervisningen er mange: For det første muliggør det en bredere tilgang til Holocaustfænomenet, der ikke udelukkende er knyttet til det danmarkshistoriske perspektiv. For det andet kan det give en indgang til at drøfte det vanskelige, men vigtige spørgsmål om propagandaens betydning for Holocaust. For det tredje giver det mulighed for at arbejde med historiebrug på en måde, som peger i retning af samtids- og dannelsesdimensionen i faget,

fordi eleverne bliver tvunget til at forholde sig til det faktum, at vi selv er historiske aktører, og at dehumaniserende konspirationsteorier kan have ødelæggende konsekvenser. Helt nye undersøgelser viser, at antisemitiske konspirationsteorier ikke er fortid, men tværtimod trives i bedste velgående på de sociale medier, hvor også børn og unge færdes (Hübsher & Mering, 2022; Cohen et al., 2021).

Artiklen giver først et kort indblik i de to mest fremherskende jødekonspirationsteorier i mellemkrigs-tiden, nemlig Dolkestødslegenden og teorien om Zions Vises Protokoller. Dernæst gives der nogle teoretiske bud på, hvorfor jødekonspirationsteorier historisk og aktuelt har været, og er, så magtfulde og udbredte. Endelig præsenteres didaktiske overvejelser knyttet til historiebrugsdimensionen, og der oplystes konkrete materialer og arbejdsspørgsmål, som lærere kan inddrage i arbejdet med jødekonspi-rationsteorier i historieundervisningen.

Jødekonspirationsteoriene i mellemkrigsårene

Lang tid inden Hitler beordrede massebordet på jøderne og inden Holocaust overhovedet fandt sted, havde han benyttet hadefuld, antisemitisk retorik. I Mein Kampf betegnede han jøder som parasitter og rotter, og som 'menneskehedens evige bakterier' (Folkedrab.dk). Retorikken indgik i de konspirationsteorier, der ikke kun blev dyrket af nazisterne, men af hele den nationale højrefløj i Tyskland efter Første Verdenskrig, og antisemitismen var udbredt i samfundet. Modstillingen mellem jøder og tyskere (eller 'ariere') var med andre ord indskrevet i større konspirationsteoretiske fortællinger, nemlig i den såkaldte Dolkestødslegende og i konspirationsteorien om en jødisk-kommunistisk sammensværgelse med rødder i international storkapital.

Dolkestødslegenden

Ifølge Dolkestødslegenden, der udviklede sig i det vaklende demokrati i Weimarrepublikkens første år, havde de tyske politikere og især det socialdemokratiske parti ved krigens afslutning faldet hæren i ryggen. Det havde ifølge denne teori ført til, at fredsbetingelserne blev særligt hårde (Laursen, 2021). Hærens og generalernes motto: "Ubesejret i felten" henviste til den sejlivede myte, at det var hjemmefronten, der havde kapituleret, mens hæren havde kæmpet succesfuldt på fronten. Jøder og venstrefløjspolitikere blev beskyldt for en sammensværgelse og blev set som skyldige i Tysklands miserable situation i efterkrigsårene. I Mein Kampf fremstillede Hitler krigshelten general Ludendorff som uskyldigt offer og jøderne som falske landsforrædere:

"Jøderne og deres marxistiske kamporganisation brugte al deres bundløse falskhed for at lægge skylden på kollapset på den eneste mand [Ludendorff], der alene, med overmenneskelig energi og viljestyrke prøvede at forhindre den katastrofe, han forudså, og frelse nationen fra den dybeste ydmygelse og vanære." (Citeret efter Brockhoff et al., 2018, s. 125)

Billede 1

I en klassisk karikaturtegning fra 1919 ses en jøde, der dolker den tyske hær, symboliseret ved en tysk soldat, i ryggen. (Wikimedia commons: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Stab-in-the-back_postcard.jpg)

Zions Vises Protokoller

Den anden sammensværgelsesteori, som er den mest centrale for alle jødekonspirationsteorier, har rod i skriftet Zions Vises Protokoller, hvori plottet er en jødisk konspiration med henblik på at opnå verdensherredømmet. Teksten udkom første gang i Rusland i 1903 og blev efter den russiske revolution oversat til en række vesteuropæiske sprog og genoptrykt i adskillige oplag. Dokumentet var en forfalskning, dvs. et påstået mødereferat fra et hemmeligt møde mellem højtstående jøder, som ifølge skriftet ville overtage magten i hele verden. Historikeren Morten Thing har kaldt skriftet "antisemitismens bibel", fordi det i mellemkrigstiden kom til at fungere som selve beviset for den jødiske sammensværgelse og blev afgørende for den antisemitiske forestilling om en særlig jødisk hensynsløs og kynisk 'ånd', som var årsag til kaos, forvirring og krise i de europæiske lande (Thing, 2014). Skriftet blev forfattet i en periode, hvor antisemitismen var udbredt, og hvor 'jødespørgsmålet' i Rusland og de europæiske lande blev diskuteret, dvs. hvilken status jøderne skulle have som minoritet i samfundet. Skriftet blev efter al sandsynlighed forfattet af den russiske zars hemmelige politi, med det formål at skabe et kritisk syn på de russiske jøder og blev i mellemkrigsårene opdaget af førende nazister (Vollmond & Hansen, 2014, s. 116-117). Også denne konspirationsteori henviser Hitler direkte til i Mein Kampf, hvor det hedder:

"I hvor høj grad dette folks [jødernes] hele tilværelse beror på en fortsat løgn, viser på uforlignelig måde Zions Vismænds Protokoller, som jøderne hader så usigeligt. [...] Her gives en bevidst fremstilling af, hvad mange jøder ubevidst ønsker at gøre. Men det er derpå, det kommer an. Det er ganske ligegyldigt, hvilket jødehoved disse fremstillinger stammer fra; det vigtigste er, at de med ligefrem grupbevækkende sikkerhed afslører jødefolkets væsen og virke." (Citeret efter Vollmond & Hansen, 2014, s. 125)

Teoriernes virkningshistorie

Selve forestillingen om en global jødisk magtovertagelse, der gennem subversive metoder skal ødelægge alle kristne eller muslimske nationer indefra, er stadig meget udbredt, ikke mindst i Mellemøsten. Den er op igennem det 20. århundrede flyttet over i andre jødekonspirationsteorier, hvor antagelsen om et særligt jødisk væsen stadig lever i bedste velgående, fx i teorien om den såkaldte Zionist Occupation Government, forkortet ZOG. Ifølge ZOG, som startede i nynazistiske kredse i USA i 1970'erne, men som i dag er blevet mainstream på store dele af den amerikanske højrefløj, er den amerikanske regering styret af en hemmelig jødisk lobby, personificeret af indflydelsesrige, jødiske medie- og finansfolk (Cohen et al., 2022, s. 27). ZOG trives især i bestemte grupper på de sociale medier som Gab og Reddit, hvor ord som 'globalists', 'media', 'banker', der skrives med tredobbelt parentes ((())) , dvs. (((globalists))), (((media))) og (((banker))), anvendes som kodesprog for antisemitiske konspirationsteorier (Cohen et al., 2022, s. 20-21).

Fjendebilleder og syndebukargumentation

Konspirationsteorier er fortællinger om hvorledes, hvorfor og hvem der holder noget skjult. De kan defineres som "antagelsen om, at der bag en bestemt hændelse kan findes en skjult plan eller årsag, som ikke er umiddelbart tilgængelig for alle. Årsagen holdes bevidst skjult af en eller flere personer eller instanser" (Brockhoff et al., 2018, s. 8). Konspirationsteorier tilbyder et alternativ til de officielle forklaringer og har dermed et uhyre magtfuldt potentiale, fordi de er mistænksomme over for dem, der anses for at have magten i samfundet. I konspirationsteorier er man optaget af at udpege de skyldige (dem, der står bag konspirationen) og skabe fjendebilleder. Fjendebillederne kan, som i tilfældet med antisemitiske konspirationsteorier, fungere som

stigmatiseringer, der rammer særlige grupper i samfundet. Syndebukargumentation, hvor en enkelt gruppe lægges for had, er tydelig i Dolkestødslegenden, hvor venstrefløjen og jøderne af højrefløjen ansås som årsag til det tyske nederlag og blev udpeget som folkefjenden. Syndebukargumentationen er også tydelig i de antisemitiske konspirationsteorier om en global jødisk magtovertagelse, hvor jøderne ved hjælp af skjulte og undergravede metoder arbejder på at kontrollere alle verdens regeringer. I begge tilfælde bliver jøderne udpeget som fjende og som en forklaring på, hvorfor folk lider og samfundet er i krise. Der går en lige linje fra Dolkestødslegenden og teorierne om Zions Vises overtagelse af samfundet, til Holocaust, da konspirationsteorierne var en fuldstændig central del af den nazistiske propaganda, hvis formål var at skabe en uforenelig modsætning mellem jøderne og det tyske folk og opildne til et had mod jøderne (Vollmond & Hansen, 2014, s. 117; Redder, 2020). Årsagerne til folkemordet er komplekse og mange, men en væsentlig årsag var den antisemitiske jødehadende propagandas påvirkning af befolkningen.

Hvorfor har jøderne altid været udpeget som fjenden?

Jøder har altid været castet som verdenshistoriens superskurk. Forgængeren for 19. og 20. århundredes antisemitiske konspirationsteorier var middelalderens tro på, at jøder i ledtog med djævelen nedbrød kristenheden. Konspirationsteorierne dukkede op fra tid til anden i forbindelse med samfundsmæssige kriser, såsom sygdomsepidemier og fejlslåen høst. En af forklaringerne på de antisemitiske fjendebilleders stærke gennemslagskraft finder vi i den amerikanske forfatter og konspirationforsker Jesse Walkers (2014) analyser af arketyperne fjendebilleder. Walker opererer med fem arketyper, som kan absorbere alle typer af konspirationsteoretiske påstande:

1. Den ydre fjende, som truer samfundet udefra.
2. Den indre fjende, som nedbryder samfundet indefra og som lever skjult blandt folk.
3. Fjenden fra oven, som er i toppen af den samfundsmæssige pyramide.
4. Fjenden fra neden, som lurker i samfundets nederste lag. Og endelig
5. Den Gode eller Onde fjende, som er i ledtog med overnaturlige, skjulte kræfter (Walker, 2014, s. 16).

Typisk vil fjenden i en konspirationsteori ifølge Walker kunne placeres inden for en eller højst to af disse arketyper. I jødekonspirationsteoriene spilles der ikke sjældent på samtlige fjendebilleder. Jøderne anklages både for at være fremmede (indvandrere), som truer nationalstaten udefra. Men jøderne er også assimilerede, måske endda patrioter, og derfor ikke til at skelne fra majoritetsbefolkningen, som subversivt undergraver samfundet indefra. Jøder fremstilles også som en magtfuld elite, der kontrollerer centrale dele af samfundet. Jøder allierer sig med arbejderklassen og truer med at omvælte samfundet fra neden. Og endelig er jøder i nogle udgaver af konspirationsteoriene i forbund med Satan eller andre okkulte kræfter. Et skrift som Zions Viser Protokoller, og nazisternes antijødiske propaganda generelt, operer ofte med selvmodsigende, nærmest paradokse stereotyper, som det også ses i mellemkrigstidens karikaturer: Jøderne fremstilles både som en lille, uhyre magtfuld finanselite, der i ledtog med arbejderklassen arbejder på at indføre verdenskommunisme og som samfundets usleste og fattigste 'parasitter'. Antisemitiske konspirationsteorier bruger, kombinerer, udskifter – eller med et moderne ord samler – arketyperne om jøder efter forgodtbefindende, således at syndebukrollen tilpasses den konkrete propaganda eller konspirationsteoretiske påstand.

Konspirationsteorier og historiebrug

Konspirationsteorier er en måde at fortælle og bru-

ge historie på, som ofte indgår i kampen om magten i et givent samfund. De er forsøg på bevidst at fordreje eller omskrive historie, dvs. at skrive en alternativ historie, for at fremme en bestemt ideologisk sag. Jødekonspirationsteorier er et eksempel på historiebrug, som har haft uhyre store konsekvenser. At arbejde med konspirationsteoriernes rolle i forbindelse med Holocaust skærper elevernes blik for, hvordan bestemte aktører, i dette tilfælde Hitler og nazisterne, har brugt historie, har manipuleret og fordrejet historie og skabt syndebukke som en del af den politiske propaganda, med det formål at gøre befolkningen modtagelig for den antisemitiske propaganda. Konspirationsteoriene kan bruges som omdrejningspunkt i undervisningen, når det drejer sig om at forstå de særlige historiske omstændigheder knyttet til Holocaust. Men som de aktuelle antisemitiske konspirationsteorier som fx ZOG viser, så rummer arbejdet med antisemitiske konspirationsteorier også en helt aktuel dimension, der handler om historiefagets dannelsesaspekt. Ifølge fagformålet er et vigtigt formål med historieundervisningen, at "eleverne opnår forudsætninger for at leve i et demokratisk samfund". Faget kan få en særlig livsværdi, idet eleverne skal forstå, hvordan "de selv, deres livsvilkår og samfund er historieskabte." Arbejdet med konspirationsteorier i undervisningen kan være med til at styrke elevernes kritiske tænkning og etiske refleksion. Emnet kan vise, at hadefulde og antisemitisk propaganda ikke blot opstår ud af det blå, men ofte spiller på nogle forestillinger, som trives blandt nogle grupper i samfundet og som kan udbredes til flere, hvis nogle aktører lykkes med at dyrke fjendebilleder målrettet. Det kan være med til at træne eleverne i at være kritiske over for politiske budskaber, der opererer med syndebukmotiver og propaganda vendt mod jøder eller andre samfundsgrupper og minoriteter.

Materialer om jødekonspirationsteorier til brug i undervisningen

Som baggrundsmateriale til lærere anbefales artiklen 'Magtfulde. Nærlige. Griske. Antisemitiske

konspirationsteorier er ældgamle og sejlivede' fra Kristeligt Dagblad (Redder, 2020). Inspiration til hvordan arbejdet med konspirationsteorier kan gribes an findes i Peters (2021). Eksempler på jødekarikaturer og forklaringer på deres tilblivelse og betydning kan findes i publikationen *Antisemitic imagery and caricatures* (Antisemitism Policy Trust, 2020). Kildemateriale til Zions Vises Protokoller og Mein Kampf samt en grundig indføring i kilderne findes i Vollmond & Hansen (2014). Desuden rummer hjemmesiden Folkedrab.dk en række velegnede materialer. Aldrigmere.dk, som er produceret af Børne- og Undervisningsministeriet, har forskellige materialer til undervisningsbrug til henholdsvis grundskolen og ungdomsuddannelserne.

Forslag til forløb og arbejds spørgsmål

I undervisningen kan eleverne undersøge forskellige typer af fjendebilleder, fx i karikaturtegninger og uddrag af Mein Kampf, og prøve at analysere sig frem til, hvilke propagandaformål de enkelte fjendebilleder tjener og hvordan de var tænkt at skulle påvirke befolkningen. Jødekonspirationsteorierne kan enten anvendes som en trigger til at igangsætte arbejdet med emnet Holocaust og nazismen, eller indgå som en del af de emner, der dækker perioden fra Første Verdenskrigs afslutning til Hitlers magtovertagelse. Det sidste har den fordel, at eleverne allerede kender den historiske kontekst og har en kronologisk fornemmelse af perioden.

Hvis jødekonspirationsteorierne anvendes som trigger, kan læreren vise forskellige karikaturtegninger og stille stilladserende spørgsmål såsom:

- Hvordan fremstilles jøder på billederne? (læg især mærke til ansigtstræk, tøj, grimasser, symboler, rekvisitter dvs. genstande, der indgår i billedet og handlinger, dvs. hvad jøderne er i færd med på billedet.)
- Hvordan fremstilles ikke-jøder på billedet?

- Hvad er det, jøden gør på billedet og hvordan skal det tolkes?
- Hvilket menneskesyn har afsenderen?
- Prøv at indkredse: Hvordan er det meningen, at modtageren skal forstå billedet?
- Hvad gør billedet ved dig?

Hvis jødekonspirationsteoriene indgår som en del af emnet Holocaust og nazismen, kan læreren både anvende tekst og karikaturtegninger som kilder. Det er vigtigt, at eleverne forstår, at konspirationsteoriene ikke kan anvendes som troværdige kilder til at afdække begivenheder i ophavstiden (fx årsagerne til Tysklands kapitulation i 1918), men derimod kan sige noget væsentligt om det verdens- og menneskesyn, som flere grupper i samfundet havde i perioden. Følgende kildekritiske arbejdsspørgsmål kan ledsage teksterne:

- Inddel teksten i afsnit og find på nye underoverskrifter, der sammenfatter indholdet.
- Hvilke forklaringer på hændelser og begivenheder giver kilden, og hvad er jødernes rolle i dette?
- Find eksempler på selvmodsigende argumenter eller træk i kilden.
- Hvordan fremstilles jøder og ikke-jøder og kommunister/socialister?
- Hvilke overordnede forestillinger og menneskesyn fremgår af kilden?
- Hvordan kan man mon forklare, at nogle mennesker begyndte at tro på konspirationsteoriene?

Til tekstuddrag fra Mein Kampf, kan læreren stille følgende spørgsmål:

- Hvorfor tabte Tyskland ifølge Hitler første verdenskrig? Sammenlign med de forklaringer, som står i jeres historiebog/portal.
- Hvad var jødernes rolle/skyld ifølge Hitler, og

- Hvordan beskrives jøder af Hitler? (egenskaber, handlinger, hensigter)
- Hvordan argumenterer Hitler for, at Ludendorff var en helt og blev gjort til syndebuk?
- Hvilke kilder eller forklaringer baserer Hitler sit syn på jøder på?

Ved at inddrage både Zions Vises Protokoller, Mein Kampf og karikaturer kan eleverne få øje på den kontinuitet og sammenhæng, der består mellem teksterne og tegningerne, og hvordan nazisterne i deres historiebrug trækker på allerede eksisterende fordomme om jøder. Lav for eksempel en tidslinje, der sætter kilderne ind i en tidslig sammenhæng. Læreren kan også vælge at lade eleverne lave deres egne karikaturtegninger, der spiller på nedsættende og konspirationsteoretiske fordomme, fx i programmet Pixton. Men man bør være opmærksom på de etiske dilemmaer i dette og opstille tydelige formål med opgaven, så eleverne forstår konsekvenserne af dehumaniserende fortællinger.

Litteratur- og ressourceceliste

Antisemitism Policy Trust (2020). Antisemitic imagery and caricatures. Lokaliseret på: <https://antisemitism.org.uk/wp-content/uploads/2020/07/Antisemitic-imagery-May-2020.pdf>

Brockhoff et al. (2018). Den skjulte sandhed. Konspirationsteorier, magt og konflikt. Aarhus: Klim.

Børne- og Undervisningsministeriet (2022). Nyt kanonudvalg om Holocaust er nedsat. Lokaliseret på: <https://www.uvm.dk/aktuelt/nyheder/uvm/2022/jun/220615-nyt-kanonudvalg-om-holocaust-er-nedsat>

Cohen et al. (2021). Antisemitism in Social Media. Conspiracies, Stereotypes and Holocaust Denial. Report, Swedish Defense Research Agency, FOI.

Folkedrab.dk. Hvilken rolle spillede Hitler i Holocaust. Lokaliseret på: <https://folkedrab.dk/artikler/hvilken-rolle-spillede-hitler-i-holocaust>

Folkedrab.dk. Antisemitisme i Europa og Tyskland. Lokaliseret på: <https://folkedrab.dk/artikler/antisemitisme-i-europa-og-tyskland>

Hübscher, M & Mering, S. (2022). Antisemitism on Social Media. London: Routledge.

Laursen, J. N. (2021). 'Dolkestødslegenden'. Lex.dk. Lokaliseret på: <https://denstoredanske.lex.dk/dolkest%C3%B8dslegenden>

Peters, R. (2021). Fake news og konspirationsteorier. I: Larsen, S. & Poulsen, J. Aa. (red.) Historieundervisning. En fagmetodik, København: Hans Reitzels Forlag.

Redder, A. (2020). Magtfulde. Næringe. Griske. Antisemitiske konspirationsteorier er ældgamle og sejlivede. I Kristeligt Dagblad, 18.1.2020. Lokaliseret på: <https://www.kristeligt-dagblad.dk/udland/magtfulde-naerige-griske-antisemitiske-konspirationsteorier-er-aeldgamle-og-sejlivede>

Thing, M. (2014). Antisemitismens bibel. Historien om smædeskriptet Zions Vises Protokoller. København: Informations Forlag.

Vollmond, C. & Hansen, M. Aa. (2014). Hvem stod bag? Konspirationsteorier, skjulte magter og alternative forklaringer. Frederiksberg: Frydenlund.

Walker, J. (2014). The United States of Paranoia. New York: Harper.

